

19. Щедровицкий, Г.П. Мышление. Понимание. Рефлексия: монография/ Г.П. Щедровицкий. – М., 2005. –800 с.

Результаты анализа проблемы рефлексии в современных психологических исследованиях позволили рассмотреть содержание механизма рефлексивного выхода как условия создания личностью новых смысловых связей, способствующих ее творческой реализации в системе деятельности. Рефлексия педагога является один из базовых механизмов, обеспечивающих продуктивное педагогическое взаимодействие, становление профессиональной идентичности, преодоление профессиональных кризисов личности. Регуляционные возможности педагогической рефлексии определяются уровнем сформированности профессионального самосознания учителя. Одним из возможных путей, стимулирующих развитие педагогической рефлексии является рефлеппрактика. Рефлеппрактика обеспечивает развитие системной рефлексии и способствует пониманию человеком себя через то, как он воспринимается другими. Рефлеппрактика направлена на поиск учителем творческих решений конфликтных ситуаций в профессиональной деятельности, имеющих экзистенциально-личностную природу.

The results of the analysis of problem of reflection in the modern psychological researches allowed to reveal the mechanism of the person's reflexive output as a condition of setting of a new meaningful connections which contributes the creative activity. Teacher's reflection is one of the basic mechanisms, providing productive pedagogical interaction, formation of professional identity, overcoming of person's professional crises. Regulative possibilities of pedagogical reflection are determined by the level of teacher's professional self-consciousness development. One of the possible ways that stimulate the development of pedagogical reflection is considered to be the reflective practice. The last one provides the development of the system reflection and contributes the man's aware of himself through that how he is being perceived by others. The reflective practice is aimed to find the creative solutions in the conflict situations within the professional activity, which has an existential-personal nature.

Д.Д. Отич (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В РІЗНІ ВІКОВІ ПЕРІОДИ

Постановка проблеми. Поняття Я-концепції є одним з ключових у сучасній психології, оскільки від змісту її складових визначальним чином залежить поведінка людини у різних життєвих ситуаціях.

Дослідженню Я-концепції особистості присвятили свої наукові праці К.О. Альбуханова-Славська, Л.І. Анциферова, І.С. Кон, В.В. Столін, І.І. Чеснокова та ін. Вони розглядають Я-концепцію як: систему уявлень людини про себе в цілому і про власні уявлення; систему позитивних і негативних установок, спрямованих на себе; соціальну установку, результат соціалізації та соціально-психологічної адаптації особистості; чинник детермінації поведінки людини. Я-концепція ототожнюється зі структурою особистості, з образом «Я» (І.М.Бушай, О.В. Винославська, В.В. Столін), із самосприйняттям (В.Б. Шапар) [7], самосвідомістю (М.Й.Боришевський, А.І. Захаров, Л.Д. Столяренко) [3].

Водночас, попри те, що у психологічній літературі виявлено й проаналізовано різноманітні підходи до розуміння сутності Я-концепції, до цього часу не здійснено цілісного психологічного аналізу розвитку її на різних етапах онтогенезу як чинника копінг стратегій.

У зв'язку з цим **метою нашої статті** є виявлення психологічних особливостей розвитку Я-концепції особистості в різні вікові періоди, починаючи від дитинства – до юності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток Я-концепції відбувається на основі уявлень індивіда про себе і ставлень оточуючих та спричинюється накопиченням інформації про себе.

Серед умов розвитку Я-концепції К. Роджерс виділяв потребу в позитивній увазі й безумовну позитивну увагу, а також цінності які уточнюють обставини, за яких діти переживатимуть позитивну увагу. На його думку, процес формування Я-концепції проходить дві *стадії*: оцінювання переживань за допомогою організмичних процесів та розвиток перцептивних і когнітивних здібностей особистості в процесі соціалізації.

В.С. Агапов вважає сутністю *процесу розвитку Я-концепції* становлення головних ставлень особистості, що має такі стадії: зміна ставлення до себе і оточення; зростання внутрішньої напруги та суперечностей у структурі Я-концепції; руйнація старої структури Я-концепції, намагання побудувати нову; руйнація образу Я та цілісності Я-концепції й пошук альтернативних можливостей для її подальшого функціонування; перебудова Я-концепції, дестабілізація та нестійкість особистості; перетворення змісту Я-концепції, „віднаходження” себе; оптимізація психічного стану, гармонізація всієї системи Я-концепції.

Оскільки зміст і специфіка цих процесів значною мірою відрізняються у різні вікові періоди, то виникає необхідність здійснення психологічного аналізу динаміки змін Я-концепції в онтогенезі.

І.С. Кон диференціює процес утворення Я-концепції з образів «Я» за такими рівнями:

- 1) рівень несвідомих установок, які виявляються в переживаннях (самопочуття, емоційне ставлення до себе) й формуються водночас з механізмами психічної саморегуляції у віці немовляти;
- 2) усвідомлення й оцінка індивідом власних окремих рис та якостей, еволюція дитячих самооцінок до утворення цілісного образу Я у ранньому юнацькому віці;
- 3) входження цього образу в загальну систему ціннісних орієнтацій та цілепокладання особистості, її соціальне самовизначення [9, С. 72].

Кожний віковий етап розвитку людини має свої анатомо-фізіологічні й психологічні можливості, завдяки чому психічні процеси особистості зазнають постійних змін та перебувають в складній міжетапній взаємодії, що певним чином впливає на формування її Я-концепції. [4; 10]. Для нашого дослідження важливою є закономірність розвитку особистості, обґрунтована М.В. Савчиним та Л.П. Василенко, згідно з якою психічний та особистісний розвиток зумовлюється дією механізмів захисту Я, проявів акцентуацій особистості, функціонуванням несвідомого [12, С. 100].

В основі розвитку Я-концепції особистості лежить здатність людини відокремлювати себе від зовнішнього світу та від продуктів власної діяльності, розвиток довільності та рефлексивності Я, усвідомлення себе як: тілесного індивіда (соматичне Я, Я-діюче); соціальної істоти, члена соціуму (соціальне Я); індивідуальності, яка має власний психічний світ, не тотожний психічному світу будь-якої іншої людини (духовно-психічне Я), на основі чого виникає почуття ідентичності (Я-образ) [12, С. 102]. Залежно від цього Е. Еріксон виокремлює психосоціальні стадії вікового розвитку людини, серед яких найбільше пов'язані з розвитком Я-концепції раннє дитинство (2 – 3 роки: «Я сам», «Я – те, що я можу»), вік гри (4 – 6 років: «Я – те, ким я буду»), шкільний вік (6 – 12 років: «Я – те, чого я навчився»).

Головною метою дитинства є дорослішання, що розуміється як поступовий розвиток свого Я на кожному етапі цього періоду [6]. Р.Бернс наголошує що в *період новонародженості* (від народження до року) дитина в усьому залежна від зовнішніх

впливів, а тому її Я-концепція не може розвиватися, оскільки ще немає умов, що сприяють цьому процесу. Водночас, передумовою для розвитку Я-концепції на цьому етапі виступає відчуття свого тіла, оволодіння ним та виокремлення його з оточуючого світу. Цей процес відбувається у контексті діалогу «мати – дитина» і передбачає різнобічну взаємодію: візуальну, сенсомоторну, слухову та кінестетичну [8]. Важливу роль у цих змінах відіграють оволодіння дитиною довільними рухами та початок ходіння, що породжує певну самостійність стосовно інших. Хоча, слід зазначити, що дитина усвідомлює себе як самостійного суб'єкта лише через пізнання оточуючих [11].

У *ранньому дитинстві (1-3-4 роки)* дитина починає усвідомлювати саму себе як активно діючу, окрему істоту [8]. Її Я має тілесне вираження. Саме в цей період, на думку М.В. Савчина, виникає тенденція до «сили Я», основою якої є справжні (нормативні) людські цінності і яка забезпечує розвиток просоціальної спрямованості особистості дитини, або тенденція до «слабкості Я», що виражається в почутті меншовартості, інфантильних інтересах. Ця тенденція зумовлює постійне напруження у психіці та суперечливість поведінки (зздрощі, ревності, невдоволення, агресію, намагання використати інших людей у власних інтересах тощо) [12, С. 138-139].

До 2 – 3 років дитина ще не відокремлює власне Я від навколишнього світу та речей (Ж. Піаже назвав таку позицію «реалістичною»). Але, одночасно з пізнанням зовнішніх предметів (об'єктів), утворенням перших уявлень про предмет поступово виникають первинні уявлення про «Я». Починаючи з кризи 3-х років [13], дитина відчуває свою інакшість, нетотожність світу та дорослому, усвідомлює себе як джерело власної волі, що виражається у відокремленні власного Я від інших [8; 13]. Причому себе дитина усвідомлює як центр світу, що знайшло відображення у такій рисі, як егоцентризм, який Ж. Піаже вважав головною особливістю дитячого віку. З одного боку, егоцентризм означає, на думку М.В. Савчина, відсутність розуміння відносності пізнання світу та координації точок зору дитини, з іншого – він вважає його позицією неусвідомленого приписування якостей власного Я і власної перспективи речам та іншим людям. [12, с. 79].

На формування інтегруючого позитивного відчуття власного «Я» найбільший вплив на цьому етапі онтогенезу має позиція батьків [8].

У дітей *молодшого і середнього дошкільного віку (3- 4 - 5 років)* з'являються перші уявлення про те, якими вони можуть бути, починає формуватися ідеальне Я, розширюється відчуття власного «Я». Відбувається формування самосвідомості як усвідомленого ставлення дитини до своїх потреб, здібностей, прагнень, переживань, думок, та системи Я, яка включає знання про себе (Образ Я) і ставлення до себе (самооцінку) [8; 13; 14]. Позитивним джерелом самооцінки, що є основою впевненості в собі, незалежності і самостійності у майбутньому, стає процес ідентифікації з батьками тієї ж статі, що і дитина [8]. Самооцінка дошкільників розвивається за такими напрямками: збільшується кількість особистісних якостей та видів діяльності, що оцінює дитина; самооцінка від загальної переходить до диференційованої; виникає оцінка себе у часі тощо [13]. Спочатку оцінні судження дитини залежать від інших (вихователя, колективного обговорення робіт дітей), але у старшому віці вони стають більш самостійними й усвідомленими. Зміст самооцінки сприяє усвідомленню вмінь, навичок, вчинків, дій. Самооцінка включається в процес регуляції поведінки та діяльності дитини [14, С. 35]. Джерелом побудови образу Я дошкільника виступає досвід індивідуальної діяльності й спілкування з дорослими. На цьому етапі онтогенезу відбувається розвиток почуттів і волі, створюється ієрархія підпорядкованих мотивів (провідні мотиви підпорядковуються соціальним). Поведінка стає більш стійкою, спрямованою на виконання дій, що позитивно оцінюються дорослими [13]. Усвідомлення дитиною дій, мети діяльності і мотивів своєї поведінки означає початок формування в неї духовного «Я» [14]. У дошкільників розвивається також мотив самоствердження через приписування собі всіх відомих позитивних якостей, що не завжди відповідає дійсності [13]

Новоутворенням у *старшому дошкільному віці (4(5-6) 7 років)* є усвідомлення свого внутрішнього Я. Зміст уявлень про себе створює Образ Я. Самооцінка набуває об'єктивного характеру, хоча й формується під впливом оцінок дорослих і однолітків. Оцінюючи себе, дитина ґрунтується на конкретних результатах діяльності, на основі самооцінки формується самоповага [13]

Розширення сфери соціального життя *молодших школярів (6 (7) – 10 (11) років)* робить істотний внесок у розвиток Я дитини, що, неминуче впливає на її первинну Я-концепцію [12, С. 175]. На початку навчання в школі вона є досить гнучким, рухливим психологічним утворенням. Входження у цьому віці в нову соціальну ситуацію розвитку вперше подвійно опосередковується: 1) складною динамічною внутрішньою мотиваційною позицією особистості і внутрішніми переживаннями дитиною цієї ситуації; 2) багаторівневістю системи реальних взаємовідносин молодшого школяра з дорослим (вчителем) [5]. Процес формування Я дітей на цьому віковому етапі відбувається через соціальні досягнення, продукти діяльності (насамперед навчальної, пов'язаної із змінами самої особистості учня); сприймання й оцінку школяра значущими дорослими, сприймання та інтерпретацію поведінки інших людей (дорослого та однолітків) у контексті провідної діяльності [14]. Внаслідок оцінювання інтелектуальних, соціальних та фізичних можливостей дитини школа стає джерелом вражень, на основі яких починається розвиток самооцінки дитини, яка, на думку Л.С. Виготського, відображає не лише знання учня про результати навчальних досягнень, його уявлення про власні можливості у навчальній діяльності, а й ставлення до себе як до виконавця вимог учителя, батьків, як до носія нових особистісних якостей. Самооцінка молодшого школяра залежить від оцінки їхньої діяльності й поведінки дорослими. Він ніби дивиться на себе їх очима, тому часто оцінюючи себе як особистість, учень повторює те, що чув про себе від дорослих [12]. Для самооцінки молодшого школяра властиві стійкість і недостатня адекватність (завищена самооцінка). Це, як вважає М.В. Савчин, зумовлено особливістю його самосвідомості, яка полягає в тому, що Я-образ для нього невід'ємний від соціально схвалюваних позитивних рис. Учень творить свій образ відповідно до соціальних уявлень про моральні, естетичні та фізичні якості людини. Його емоційно-ціннісне ставлення до себе пов'язане із впевненістю в тому, що він хороший. Переживання та усвідомлення себе як такого, що заслуговує визнання навколишніх, спонукає його до подальшої активності. Ще однією особливістю самооцінки учнів молодшого шкільного віку М.В. Савчин вважає її несамокритичність і слабку диференційованість за змістом. Це проявляється у перенесенні оцінки своєї навчальної діяльності на оцінку моральних чи інших якостей. Уявлення про себе пов'язані з успішністю в навчанні.

Ключовою умовою розвитку Я молодшого школяра є соціальна ситуація розвитку, головною особливістю якої є переживання дитиною необхідності стати суб'єктом навчання.

Другим важливим етапом розвитку дитини психологи вважають *підлітковий вік (10 (11–13) 14 років)* [4]. Психологічна цінність цього періоду, на думку І.І.Чеснокової, полягає у виникненні свідомого Я.

Свідомість підлітка переломлюється крізь численні об'єкти відносин і сама стає об'єктом самосвідомості, забезпечуючи цілісність і стійкість особистості [1]. Підліток починає усвідомлювати власну неповторність, свої особливості. Відбувається перехід від зовнішніх (батьківських) оцінок себе на внутрішні, від зовнішнього керування дитиною до самоуправління. У цей вік виникає почуття дорослості, яке може виявлятися у загальній переорієнтації підлітка від ровесників як значущих інших (яким здебільшого уподібнюється Я-минуле і Я-теперішнє) на дорослих, якості яких починають визначати очікуваний напрям власних змін підлітка, а також у критичному ставленні до Я-минулого, у відчуженні багатьох рис дитячого Я [12, С. 203].

У розвитку підлітка особливе значення має формування власного образу фізичного Я [12, С. 205]. Підлітки особливо чутливі до особливостей свого тіла й зовнішності, вони співставляють свій розвиток з розвитком товаришів, надаючи при цьому значення тому, наскільки їх тіло й зовнішність відповідають стереотипному зразку «маскулінності» чи «фемінності». З дорослішанням на перший план виступають інші властивості Я – розумові здібності, вольові й моральні якості, від яких залежить успішність діяльності та стосунки з оточуючими.

У підлітковому віці в особистості виникає когнітивна складність і диференційованість образів Я, зростає їх цілісність, стійкість, чіткість і контрастність. Школярі виявляють інтерес до себе, свого Я, зростає прагнення до розвитку особистісних (особливо інтелектуальних, вольових і моральних) рис порівняно з рольовими [4; 14]. Розвиток усвідомлення підлітками якостей відбувається поступово – спочатку усвідомлюються ті з них, що проявляються в учінні, потім ті, які виражають ставлення до інших людей, пізніше ті, що виражають ставлення до самого себе, а останніми усвідомлюються власні моральні якості. Самооцінка молодших підлітків є нестійкою та не завжди адекватною (як завищеною, так і заниженою). Проте самооцінка старших підлітків є досить різноманітною, різнобічною, узагальненою за змістом. Вони оцінюють не лише окремі якості характеру, але й свою особистість загалом. У процесі самооцінки підліток виявляє свої можливості для прийняття важливого для нього рішення, бере на себе певні зобов'язання. Тому самооцінка є передумовою його свободи вибору [12, С. 208].

Усвідомлення себе, становлення Я-образу підлітка пов'язані з формуванням образу Іншого. Найчастіше таким значущим іншим є ровесник, спілкування з яким для підлітка особливо важливе [12, С. 207].

На формування Я-концепції підлітків найбільший вплив здійснюють ускладнення сімейних та соціальних стосунків, нова відповідальність, біологічні зміни, нестійкість настрою [8]. У старшому підлітковому віці (13 – 14 років) Я-образ стає дуже нестійким, втрачає свою цілісність. Підліток дуже гостро відчуває суперечність, невідповідність свого Я, що зумовлене невизначеністю рівня домагань, труднощами переорієнтації з оцінювання інших на самооцінювання. Відхід від прямого копіювання зразків поведінки інших людей вимагає розвитку способів самопізнання та самоаналізу, які в підлітків ще недостатньо сформовані. Це породжує суперечність між гострою потребою підлітків у самопізнанні і нездатністю адекватно реалізувати її, наслідком чого є зниження рівня адекватності, стійкості самооцінки, стабільності розвитку Я-образу [12, С. 208].

Головним новоутворенням юнацького віку (15-20(23) років) Е. Шпранглер вважає відкриття власного Я, усвідомлення власної індивідуальності [2].

Найціннішим психологічним надбанням раннього юнацтва І.С. Кон вважає відкриття свого внутрішнього світу, яке для юнака є рівнозначним «справжній копернікянській революції». Юнак 14-15 років починає сприймати й усвідомлювати свої емоції вже не як похідні від певних зовнішніх подій, а як стани свого власного Я. Одночасно з усвідомленням своєї унікальності, неповторності, несхожості на інших приходить відчуття самотності. Юнацьке Я ще невизначене, розпливчате, дифузне, воно нерідко переживається як відчуття внутрішньої пустоти, яку чимось необхідно заповнити. Звідси виникає потреба у спілкуванні й водночас зростає вибірковість спілкування, потреба в усамітненні.

Не менш важливим для розвитку Я-концепції особистості є усвідомлення своєї наступності, стійкості в часі. Якщо безтурботне дитинство живе теперішнім, то для юнака головним виміром часу стає майбутнє. В юнацтві часовий горизонт розширюється як вглиб, охоплюючи віддалене минуле й майбутнє, так і в ширину, включаючи вже не лише особисті, але й соціальні перспективи. Психологічні дослідження засвідчують, що зміни часової перспективи тісно пов'язані з переорієнтацією юнацької свідомості із зовнішнього контролю на внутрішній самоконтроль й зростанням потреби у досягненні. Неузгодження

часової перспективи негативно позначається на самосвідомості й соціальному самовизначенні особистості.

Для юнацького віку характерною є «криза юнацтва», пов'язана з виробленням світогляду, політичним самовизначенням, обранням професії, вирішенням питання щодо сенсу життя, зміною самооцінки, контрастністю й мірою чіткості Я. Крім того, особистісні риси, з яких складається образ Я, мають різну ступінь стійкості.

У старшокласників образ Я та самоповага залежать передусім від успішності їхньої діяльності й від характеру взаємовідносин з оточуючими, старшими й однолітками. Водночас, якщо у підлітковому та юнацькому віці кількість осіб, заклопотаних своїм теперішнім Я, практично однакова, то в 15-16 років різко зростає заклопотаність своїм майбутнім Я, що пов'язано з проблемами соціального самовизначення.

Зі зміною змісту образу Я суттєво змінюється ступінь значущості окремих його компонентів, на яких особистість зосереджує увагу. В юнацькому віці масштаб самооцінок помітно укрупнюється; «внутрішні» якості усвідомлюються пізніше «зовнішніх», зате набувають більшого значення. Підвищення ступеня усвідомленості своїх переживань нерідко супроводжується гіпертрофованою увагою до себе, егоцентризмом, заклопотаністю собою й тим враженням, яке індивід справляє на оточуючих, і, як наслідок цього, сором'язливістю.

Узагальнення викладеного в статті дозволяє зійти висновку, що Я-концепція є складним ієрархічним структурованим, динамічним утворенням, формування якого відбувається протягом усього життя людини і виступає результатом психічного розвитку та психічним здобутком індивіда. Вона відображає знання людини про себе, оцінку власних властивостей та особливостей поведінки, що детермінуються ними.

Розвиток Я-концепції відбувається через взаємини з іншими і виявляється у самоспостереженні, критичному ставленні до себе, оцінці своїх якостей, самовладанні, відповідальності за свої вчинки. Динаміка вікових змін Я-концепції зумовлюється трансформацією зовнішніх чинників її формування у внутрішні чинники й механізми самодетермінації її розвитку, зміною стосунків особистості з оточуючим світом: якщо для дитини єдиною усвідомленою реальністю є оточуючий світ, то для юнака – вже власний внутрішній світ.

Етапи розвитку Я-концепції співпадають з основними віковими періодами розвитку особистості, починаючи від відчуття дитиною свого тіла, оволодіння тілом та виділення його з оточуючого світу; кризи трьох років «Я сам»; формування ідеального Я, образу Я, самооцінки, розширення відчуття власного Я у дошкільному віці; виникнення свідомого Я, зростання когнітивної складності, диференційованості й водночас цілісності образів Я, набуття ними стійкості, чіткості і контрастності у підлітковий період – до головного новоутворення юнацького віку – відкриття власного Я, усвідомлення власної індивідуальності.

Психологічні дослідження динаміки вікових змін Я-концепції відбуваються за кількома напрямками: вивчення зрушень у змісті образу Я та його компонентів; дослідження ступеня його достовірності та об'єктивності; відстеження зміни структури образу Я в цілому (міри його диференційованості (когнітивної складності), внутрішньої послідовності (цільності), стійкості (стабільності в часі), суб'єктивної значущості, контрастності, а також рівня самоповаги. За усіма цими показниками визначаються вікові особливості Я-концепції особистості. При цьому враховується, що властивості людини як індивіда формуються й усвідомлюються раніше, ніж особистісні властивості. Звідси – неоднакове співвідношення «тілесних» та морально-психологічних компонентів Я.

Висновки. Отже, знання вікових особливостей Я-концепції та виявлення її взаємозв'язку з поведінкою людини сприятиме виробленню ефективних психологічних

механізмів розвитку змісту Я-концепції майбутніх психологів як чинника стратегій їхньої долаючої поведінки.

Оскільки у невеликій за обсягом статті неможливо вичерпно викласти усі аспекти проблеми розвитку Я-концепції особистості на різних етапах онтогенезу, то подальші наші наукові пошуки будуть спрямовані на виявлення психологічних особливостей розвитку Я-концепції майбутніх психологів під час навчання у педагогічному університеті та дослідження змісту компонентів їхньої Я-концепції як чинників долаючої поведінки.

Література

1. Ананьев Б. Г. К постановке проблемы развития детского самосознания. / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. труды. В 2-х т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1980.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. / Л.И. Божович М. Просвещение., 1968, - С. 46-53
3. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: Монографія. / М.Й. Боришевський. – Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. – 608 с.
4. Гвоздь Л. Особливості формування Я-концепції підлітка. / Л. Гвоздь // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Чернівці: «Рута», 2001. – Вип. 128. – С. 69-73.
5. Гуменюк О.Є. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції / О.Є. Гуменюк // Психологія і суспільство. - 2005. - №1. - С. 46-62.
6. Демакова И.Д. Понятие «детство в психологии и педагогике / И.Д. Демакова // Ценности и смыслы: науч. и информ.-аналит. гуманит. журнал. М.:ООО «Мультипринт» - №3(19), 2012. – С. 14-22
7. Каламаж Р.В. Я-концепція в контексті когнітивних стилів / Р.В. Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск: «Сучасні дослідження когнітивної психології» – Острого, 2009. – Вип. 12. – С. 100 -115.
8. Колесніченко Л.А., Борисенко Л.Л. Основи психології та педагогіки. Навч. -метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Л.А. Колесніченко, Л.Л.Борисенко – К.: КНЕУ, 2002. – 157 с.
9. Кон И. С. Открытие «Я». /И. С. Кон– М., 1978. – 367 с.(26)
10. Максименко С.Д. Развитие психики в онтогенезі: У 2-х т. /С.Д.Максименко. – К.: Форум, 2002. – Т. 1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 319 с.
11. Рубинштейн, С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. / С.Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2003. - 512 с.
12. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360с.
13. Світлична С.П. Особливості розвитку особистості та образу «Я» у дошкільників / С.П.Світлична // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Харків: «ОВС», 2002. Вип.20. – С.127 – 134.
14. Солодухова О.Г., Переверзева В.М., Ікуніна З.І. Дитяча психологія: навч. пос. // О.Г. Солодухова, В.М. Переверзева, З.І. Ікуніна. – Донецьк: РВП «Лебідь» - 1995. – 116 с.

На основе анализа сущности Я-концепции автором выявлены психологические особенности её развития на разных этапах онтогенеза.

Этапы развития Я-концепции совпадают с основными возрастными периодами развития личности. В раннем детстве закладываются основы формирования Я-концепции, начиная от ощущения ребёнком своего тела и выделения его из окружающего мира. Последующие этапы этого процесса связаны с кризисом трёх лет «Я сам»; формированием идеального Я, образа Я, самооценки; расширением ощущения собственного Я в дошкольном возрасте; появлением сознательного Я, возрастанием

когнитивної складності, диференційованості і в то ж час цілісності образів Я, придбанням ними стійкості, чіткості і контрастності в підлітковому періоді, а також головним новоутворенням юнацького віку – відкриттям власного Я, усвідомленням своєї індивідуальності.

On the basis of analysis of essence of I-conception an author is expose the psychological features of its development on the different stages of ontogenesis.

The stages of development of I-conception coincide with the basic age-dependent periods of development of personality. Bases of forming of I-conception are mortgaged in babyhood, beginning from feeling of the body and selection of him a child from outward things. The subsequent stages of this process are related to the crisis of three years «I»; forming of ideal I, appearance I, self-appraisals; by expansion of feeling own I in preschool age; by appearance of conscious I, by growth of cognitive complication, to differentiated and at the same time of integrity of appearances I, by acquisition by them to firmness, clearness and contrast in a juvenile period, and also by main new formation of youth age – opening of own I, by the awareness of the individuality.

С. М. Панченко (м.Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДОРΟΣЛИМ ЗАСОБАМИ INTERNET-ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. У процесі самоздійснення дорослої людини в найрізноманітніших сферах її життєдіяльності важко переоцінити значення, яке має для неї підтримка та допомога інших людей. Ефективну підтримку особистості в процесі її здійснення, стимулювання прояву здатності кожної людини розкривати і реалізовувати свої внутрішні потенціали та розв'язувати поставлені життям завдання можна забезпечити спеціальними психологічними методами власне психологічної допомоги.

Психологічна допомога особистості як оригінальний соціальний та професійний інститут сформувався на основі об'єднання різноманітних течій у психологічній, психіатричній, соціальній та релігійній практиці, викликавши появу цілої низки нових професіоналів: соціальний працівник, психолог-консультант, психолог-психотерапевт. Не вдаючись у детальний аналіз змісту та особливостей цих напрямків, зазначимо лише, що незважаючи на різні теоретико-методологічні підходи та техніки, всі напрямки керовані на вирішення практично одного й того ж завдання — надання психологічної підтримки особистості (групі, організації) в ситуації життєвого (професійного) негаразду [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Загально визнано, що сьогодні більше можливостей у реалізації цього завдання надає Internet, що створює нові форми взаємодії між людьми, проникає у всі сфери життя, задовольняючи потреби та інтереси користувачів мережі. Internet стає все більш популярним в якості способу спілкування, передачі інформації, засобів презентації та реалізації професійних послуг. Internet-технології, зважаючи на їх доступність і популярність, надають все більше можливостей у реалізації психологічних послуг, дозволяють психологічним службам розширювати форми роботи, тим самим, збільшуючи можливості доступу населення до психологічної допомоги.

Розглянути особливості реалізації психологічних послуг та надання психологічної допомоги засобами Internet-технології і стало **метою нашої статті.**

Виклад основного матеріалу. Поняття «психологічна допомога» відображає деяку реальність, психосоціальну практику, полем діяльності в якій є сукупність питань, труднощів і проблем, що стосуються психічного життя людини. Як зазначає Л. Шнейдер, психологічна допомога – це широке поняття, зміст якого включає в себе різноманітні